

РЕЦЕНЗІЇ

ANNA DRAŻKOWSKA. ODZIEŻ DZIECIĘCA W POLSCE W XVII I XVIII WIEKU.
WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA. –
Toruń, 2007. – 260 s.

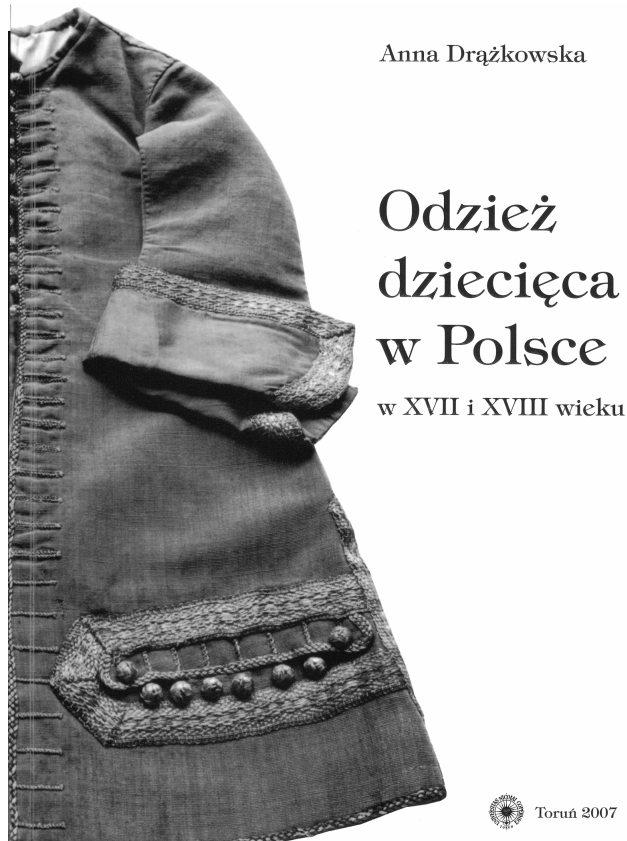

Рис. 1. Титульна сторінка видання “Odzież dziecięca w Polsce w XVII i XVIII wieku”

Fig. 1. Title page of publication “Odzież dziecięca w Polsce w XVII i XVIII wieku”

В останні десятиліття у розвитку європейської археології стрімко набрали обертів дослідження, що стосуються матеріальної та духовної культури нової доби. Зокрема, на території сусідніх з Україною країн Центральної Європи предметом вивчення, по мірі накопичення здобутих під час розкопок речових колекцій, стають окремі галузі ремесел (гончарство, скляне виробництво, кахлярство і т. д.), а на основі нерухомих артефактів – архітектура (фортеці, замки, палаци, костели, монастирі тощо). Вже на сьогодні література предмету є досить об’ємна. На цьому тлі виділяється особливий напрямок досліджень, пов’язаний з вивченням фунеральної (від лат. *funeralis* – похоронний, погребовий) або поховальної культури. Проблематика, пов’язана з поховальною обрядовістю нової доби, продовжує залишатися археологічно маловивченою. Подібний стан речей зумовлений цілою низкою обставин. Передусім розкопки поховань XVII–XVIII ст., як правило, мають рятівний характер і здійснюються лише при загрозі знищення об’єкта. Планомірні багаторічні дослідження, які надають у розпорядження дослідника цілісний матеріал про

перебіг і особливості похоронного ритуалу, досі є рідкісним винятком. При цьому переважну більшість речового інвентаря виявлено у підземних гробівцях (криптах), в межах храмів, діючих чи знищених. Артефакти, здобуті під час розкопок поховань нової доби, мають специфічний характер. Вони репрезентовані, насамперед, одягом, взуттям, аксесуарами (цілими і у фрагментах). Предмети, виконані із тканини та шкіри, вимагають негайних заходів по їх збереженню. Тому при відсутності відповідної лабораторної бази не може навіть йти мова про доцільність подібних досліджень. В цих умовах унікальність здобутих під час розкопок очищених, законсервованих і відреставрованих зразків вбрання та взуття XVII–XVIII ст. важко переоцінити. Власне порятунком викопних тканин багато років поспіль успішно займається доктор Анна Дронжковська, працівник Інституту археології Університету Миколая Коперніка в Торуні, яка за реставрацію гробового одягу з Любліна отримала нагороду Європейського

Союзу – Europe Nostra 2002. Окрему категорію у доробку дослідниці становить дитячий одяг із поховань. Їй вдалося відреставрувати 29 фрагментів вбрання, в тому числі виконати реконструкції 15 повних костюмів. Ці матеріали були покладені в основу написання першого у Польщі монографічного опрацювання, присвяченого дитячому одягу XVII–XVIII ст.

Книга складається із вступу, загального огляду стану дослідження дитячого одягу у Європі, дев'яти розділів, підсумків, каталогу, додатків, словника термінів, списку рисунків, бібліографії і охоплює в цілому 260 сторінок.

У вступі дуже стисло, але чітко обумовлена джерельна база дослідження і методика опрацювання матеріалу. Предметом вивчення виступає святковий, буденний і гробовий одяг XVII–XVIII ст. дітей “панських і заможних”, який авторка систематизувала за хронологією, віковою категорією та статтю. В якості джерельного матеріалу використано цілі і у фрагментах залишки вбрання, які вдалося зібрати на території усієї Польщі. Вони походять як із музейних збірок (Національні музеї у Варшаві та Вроцлаві, Археологічний музей у Гданську, Обласний музей в Торуні, Державні фонди мистецтв на Вавелі, Археологічний відділ замку князів поморських у Щеціні), так і з розкопок (костели: Вознесіння Пресвятої Діви Марії у Торуні, св. Миколая у Торуні, св. Яна в Гданську, св. Петра і Павла в Творкові, Пресвятої Діви Марії в Костжині, архікатедра св. Яна в Любліні). Додатково залучено писемні матеріали: майнові інвентарі міщан, списки видатків на придбання дитячого одягу, заповіти та мемуари, і особливо, дані іконографії – в основному портрети: родинні, сімейні, натрунні чи епітафійні. Розглядаються роботи як польських, так і французьких, німецьких, нідерландських художників з метою простеження модних тенденцій у західноєвропейському дитячому костюмі і їх вплив на дитячу моду у Польщі. При опрацюванні речового матеріалу авторка послуговується методикою, застосованою свого часу Рут Блеквен, яка зводиться до відбору і систематизації матеріалу, виділення характерних ознак гардеробу та аксесуарів і визначення на їх основі стилістичних ознак, загальної інтерпретації матеріалу. Матеріали, виявлені на теренах Польщі, подані на широкому тлі відомих різновидів дитячого одягу, насамперед, з Англії.

Перший розділ “Одяг для дітей до першого року життя” містить три підрозділи: “Період сповивання немовлят”, “Одяг для хрещення” та “Дитина на руках (після періоду сповивання)”. Авторка подає описи типів вбрання та їх крою, різновидів тканин і їх оздоблення, вказуючи на характерні відмінності на тлі відомих зразків, переважно з Англії. З перших днів життя дітей одягали у *сорочечки*, а поверх них – *кофточки*. З теренів Польщі відомі лише одна сорочечка з кінця XVIII ст. та дві кофточки (з мусліну і тюлю). Про наявність *пелюшок*, які кроїли переважно з льону чи бавовни і навіть з квітчастого дамаста чи узористого полотна, свідчать лише письмові джерела. Поверх сорочечки і кофточки дитинку пеленали у *повивальник* – дуже довгі полотняні стрічки шириною біля 5 см. Найдавніші зображення повивальників відомі з першої половини XII ст. на тимпані костелу св. Трійці в Стжельні. Унікальними, натомість, є їх знахідки, що походять з двох криптових поховань зі Стжельна і Костжина. Невід’ємною частиною гардеробу немовлят були *конверти*, численні зразки яких (що походять з XIX і XX ст.), зберігаються у польських музеях. З XVIII ст. відомий лише один екземпляр, який підтверджує, що форма цієї категорії дитячого вбрання залишалася незмінною впродовж кількох століть. Це був прямокутний шматок тканини, сформований у вигляді дуже довгої і відносно вузької наволочки, яку неодноразово наповнювали пір’ям. В головах конверт кроїли півкожурло, в ногах – підвивали догори, накриваючи дитя, а стрічками, пришитими по боках, забезпечували дитину від випадіння.

В усі вищезгадані елементи вбрання немовля наряджали під час хрестин з тією відмінністю, що костюм був виконаний з дорогих тканин і багато оздоблений. З XVII ст. походить єдиний комплект вбрання з білого атласу (сорочечка і чепчик), по краю обшитий срібною мережею та прикрашений бантами. Збереглися ще дві кофточки XVIII ст., одна з яких виконана із батисту, інша – з прозорого тюлю; обидві оздоблені гаптуванням. Часто спеціально з okazji хрестин шили плащики з капюшонами. Відомий вишуканий плащик з другої половини XVIII ст., що повністю виконаний із грубої срібної, золотої та шовкової ниток; тому він був досить тяжкий і штивний. Із середини XVIII ст. входять в моду довгі парадні сукеночки для

хрещення, поділ яких опадав значно нижче від стоп. Єдина у Польщі суkenочка XVIII ст. мала форму дзвіночка, запиналася ззаду на чотири ряди зав'язок, а рукава завершувались вивернутими назовні манжетами. До комплекту з суkenочкою входило покривало. Авторка відзначає, що хрещення, окрім значення релігійного, було подією, коли родина представляла "світові" нового члена. Звідси багато оздоблене вбрання немовлят демонструвало й майновий стан батьків. Такі костюми, однакові для обох статей, з благоговінням зберігалися у сім'ї впродовж багатьох поколінь.

Коли звільнялася від повивальника верхня частина тулуба дитини, її одягали у *суkenку*, що складалася з однієї або двох частин (широкої довгої спідниці і облягаючого ліфа, що запинався ззаду); спереду, під шиєю, *суkenку* часто закривав слинявчик і маленькі білі фартушки. Подібний комплект виявлений у похованні другої половини XVIII ст. в Костжині. До ансамблю одягу немовлят входили чепчики, пошиті з шести, трьох і двох шматків тканини.

Дані про складові частини одягу, які наразі не виявлені на території Польщі, А. Дронжковська заповнює відомостями про дитяче вбрання в основному з території Англії. Однак це правомірно, коли мова йде про загальні тенденції у формуванні дитячого вбрання. Зразки з музейних колекцій, і особливо екземпляри, виявлені у похованнях, яскраво засвідчують існування відмінностей у крої більшості вбрання немовлят. Цей факт вже на рівні сучасного стану джерельної бази дозволяє ставити питання про формування локальних традицій у пошитті одягу.

Розділ другий "Сукні і спідниці як універсальний стрій для дівчат та хлопців. Вбрання для дітей до п'ятирічного віку" складається з трьох підрозділів: "Вбрання дівчат", "Вбрання хлопців", "Деталі, характерні для дитячого вбрання".

Дівчаток, які починали вже самостійно ходити, одягали у *суkenочки* завдовжки до щиколоток. Сукні були суцільні, або складалися з двох частин – широкої рясно призьбираної спіднички та ліфа, що облягав тулуб. Додатковим елементом був фартушок. У подальшому на крої *суkenь* позначився вплив французької моди, де ліф при основі завершувався облямівкою у вигляді ряду пелюсток. Цікаво, що дівчаткам, на взірць жіночої моди, під спіднички одягали жорсткий каркас з китового вуса.

Автор переконливо доводить, що у XVII ст. хлопчиків (вікової категорії до 5 років) на ранньому етапі одягали, як і дівчаток, у довгі *суkenочки*, жорсткості яким надавали нижні спіднички. Згодом вбрання хлопців набуло змішаного характеру, коли у верхній частині строю домінували ознаки чоловічого костюму (коротка до талії кофтина, що запиналася на густо посаджені спереду гудзики), а в нижній – жіночого (спідниця). Це були перші елементи, які вказували на відмінність одягу по статі. У подальшому різниця між вбранням хлопчиків та дівчаток поглиблювалась щораз більше і безповоротно. При цьому автор відзначає значний вплив західноєвропейських модних тенденцій на формування хлопчачого костюму у середовищі, наближеному до королівського двору. Для широкого ж загалу шляхетських родин, однак, були притаманні прояви ознак національного костюму у вбранні хлопців, а саме поєднання штанів і жупану, починаючи вже з 3-го року життя.

Щодо верхнього зовнішнього одягу, то на жупани хлопчикам одягали кунтуші, делії, венгерки, бекеші, іноді кубраки (куртки з товстого *суkenу*) і капоти (балахони). Дівчатка у холодну пору року носили здебільшого пелеринки і кунтушики.

Не зважаючи на значний вплив моди дорослих осіб, у дитячому вбранні існували елементи, що становили типові атрибути дитинства. Окрім повсюдно поширених чепчиків та слинявчиків, автор аналізує маловідомі пристосування, що запобігали травмуванню дітей, коли ті вчилися ходити. Одним з таких елементів були валики на головних уборах. Дискусійною продовжує залишатися у літературі предмету функціональна належність двох вузьких шарфів, що пришивалися на плечах до рукавів. Автор погоджується з думкою низки дослідників, що на ранньому етапі, коли дитина лише починала вчитися ходити, подібні шарфи могли служити для її підтримування. Однак А. Дронжковська висунула й власне припущення – наявність шарфів у старших (4–5 річних) дітей, які вже вміли добре ходити, мала символічний характер, і засвідчувала про належність таких осіб до "світу дітей".

Розділ третій “Дитячий одяг як відображення вбрання батьків. Одяг для дітей старше 5 років” містить три підрозділи: “Одяг дівчаток на взірць моди жіночої”, “Одяг хлопців на взірць чоловічого національного строю”, “Одяг хлопців на взірць західної моди”.

У XVII ст. в жіночій моді у Польщі перепліталися елементи західноєвропейської моди з місцевими тенденціями, що знайшло відбиток й у вбранні дівчаток, старших 5 років. Автор відзначає, що найпоширенішим типом вбрання була суцільна польська сукня – т.зв. летнік, з під якої часто випускали рукави і горловину нижньої сорочки. У 30-х роках XVII ст. стабільно входить у вжиток французька сукня *alamoda*, що складалася з двох частин. Від холоду дівчаток оберігали ментлік, різні шалі, хустки, а на голову одягали ковпаки, чепці, хутряні шапки традиційного у Польщі крою. Натомість, починаючи з 20-х років XVIII ст., під впливом заходу поширилися корнети, дуети, каляски.

Хлопчиків, старших 5 років, одягали в основному у кунтушовий стрій, який також, відповідно до нових віянь у місцевій моді, підлягав змінам. Капризи моди позначалися, як правило, на загальній довжині вбрання, способі викінчення горловини, ширині рукавів та профілюванні силуету. Автор відзначає, що при цьому хлопчики носили вже іншу, ніж у дівчаток, спідню сорочку, крій якої був пристосований під жупан. У холодні дні хлопцям одягали кунтуш або делію, часто підбиті хутром, а також шубки, однакові за фасоном для дітей обох статей.

Серед шляхти придворного кола популярним було вбрання західноєвропейських взірців (жюстокор, абі, фрак), яке поширювали магнати, студенти, солдати. Поверх нього вбирали пелерини, плащі, а на голову – капелюх, форма якого розвивалася у напрямку зміни висоти голівки і величини та профілю полів.

Розділ четвертий “Нові тенденції у дитячій моді. Одяг пристосовується до потреб дітей” складається з підрозділів: “Одяг дівчат”, “Реформований одяг хлопців”. Цей розділ є дуже важливий для розуміння процесів, пов’язаних з розвитком підходів до дитячого вбрання в цілому. У кожному з попередніх розділів авторка вже побіжно торкалася причини і обставини вибору відповідного до певної вікової категорії одягу. Крій одягу у середньовіччі і до середини XVIII ст. був зумовлений сформованими впродовж багатьох століть поглядами на саму дитину. У питаннях гігієни, здоров’я, фізичного розвитку і т.п. немовлят дорослі керувалися переважно основним завданням, що зводилося до того, аби дитя вижило, а індивідуальними потребами самої дитини нехтували. Мало що змінилося по відношенню до дітей, коли ті вже навчилися ходити. Хлопчиків та дівчаток одягали у вбрання, що було мініатюрною копією строїв дорослих осіб. Такий одяг не тільки сковував рухи і часто призводив до травмування, але й обмежував фізичний розвиток молодого організму. У 70-х роках XVIII ст. у Польщу проникають нові філософські погляди на місце дитини у суспільстві, безпосередньо пов’язані із поширенням у Європі просвітницьких ідей. Одяг для дітей стає просторішим і, звільняючи їх рухи, дозволяв дітям нормально фізично розвиватися. А. Дронжковська аналізує тенденції у дитячій моді, що виникли у кінці XVIII ст. і стали панівними вже у XIX ст., і які зводилися до індивідуалізації дитячого вбрання в цілому.

Розділ п’ятий “Гробове вбрання”. На мою думку, у цьому розділі представлено чи не найбільш цікавий і науково цінний речовий матеріал, доповнений маловідомою іконографією. Зі зрозумілих причин колекція одягу, виявленого у дитячих похованнях, носить вибіркового характер і не може відображати усі різновиди вбрання для розглядуваного хронологічного періоду. Однак кожний окремих предмет – це об’єкт, що репрезентує реальний крій, різновид тканини і тип одягу. Автор зазначає, зокрема, що похорони дітей у порівнянні з дорослими особами, незважаючи на різні чинники, в цілому були значно скромніші. Щодо одягу, у який споряджали маленьких небіжчиків, то він характеризується певною строкатістю, оскільки не існувало якогось єдиного обов’язкового канону. На основі зібраного (і переважно реставрованого нею) матеріалу А. Дронжковська виділяє кілька груп гробового одягу: посмертні сорочки, одноразове вбрання, пошите спеціально для поховання, одяг багаторазового вжитку. Автор дослідила чотири посмертні сорочки. На загальне це був найпростіший і найпоширеніший тип одягу. Сорочки мали різну форму, але, як правило, шили їх з

прямокутних шматків тканини (найчастіше шовкової, білого кольору). Відмінності полягали в оформленні вирізу довкола шиї, довжині і вікінченні окремих елементів. Автор зазначає, що подібні сорочки часто формувались вже на тілі померлої дитини. У зв'язку з цим складові частини лише наметували або скріплювали шпильками. Задokumentовано й випадки, коли у посмертних сорочках була відсутня тканина на спині – з метою економії дорогої тканини верхню частину вбрання лише акуратно загинали під тіло. Цікаво, що коли вирішували спорядити дитину у посмертну сорочку, то це був єдиний одяг – немовби дитя відійшло до сну.

Розглядаючи одяг, пошитий спеціально для поховання (сукня разом з черевичками і чепчиком, сукня з бантами, повивальник і два чепчики, кофточка зі штанами, сукня, два жупани, кунтуш), А. Дронжковська виділила як спільні риси, що характеризують такі шати, так і риси індивідуальні, що стилістично відмінні від загальноприйнятих вимог щоденної моди вказаного періоду. Посмертний одяг, аналогічний до щоденного, також часто зшивали вже на мертвій дитині. Звідси окремі частини поєднані у такий спосіб, який *“перечив основам кравецтва”*. Часто в одязі відсутня тильна сторона, рукава мали поздовжні розтини, оздобу поміщали лише на видимих місцях, а саме поєднання складових частин не відзначалося міцністю. Не дивлячись на це, одноразовий посмертний одяг шили згідно обов'язкових канонів моди, дбаючи при цьому про характерні елементи, особливо на видимих місцях. З цією метою у домовину небіжчикам вкладали відповідні головні убори, взуття.

Траплялося, що дитину хоронили у тому одязі, який вона носили при житті, про що свідчать сліди довголітнього ужиткування (розриви, потертість, і т.п.). А. Дронжковська підкреслює, що подібним шатам притаманний міцний шов, старанне вікінчення, застібки, підкладка. Поряд з цим автор відзначає випадки, коли посмертне вбрання мало збірний характер. Згідно матеріалів, що зберігаються у Гамбурзькому історичному музеї, дитину було вбрано у спеціально зшиту для похорону сукенку, поверх якої наділи ношений при житті плащик. До труни, що походить з кriptи в архікатедрі в Любліні, поклали дитину, вбрану у ношений при житті жупан, а поверх нього наділи підкладку від кунтуша, яку оздобили позументом в такий спосіб, що створили імітацію справжнього кунтуша.

Розділ шостий “Різновиди тканин”. Зразки одягу як з музейних збірок, так і з розкопок дають уяву про різновиди тканин, з яких були пошиті шати. Для дитячого вбрання використовували такі ж тканини, як і для строїв дорослих осіб. Вибір самої тканини, насамперед, залежав від майнового стану батьків, а також від різновиду одягу і для якої пори року він був призначений. Окрім тканин шовкових, автор відзначає побутування напівшовкових, шерстяних, напівшерстяних, льняних, конопляних і бавовняних тканин. У XVIII ст. поширилася бавовна з домішкою льону (т.зв. димка), шовкові гази і марля. Характерними для відповідного хронологічного періоду були і декоративні мотиви на тканинах. У XVII–XVIII ст. до Польщі надходили також дуже дорогі тканини найвищої якості, які імпортувалися з Італії, Франції, Туреччини та Персії. Не зважаючи на обмежену джерельну базу, представлений А. Дронжковською стислий огляд різновидів тканин є достатньо інформативний.

У розділі сьомому “Позументні елементи у дитячому одязі” розглядаються елементи оздоблення дитячого вбрання, виконані із металевих ниток, що поширилися у Польщі з 30-х років XVI ст. Авторка виділяє прийоми виготовлення металевих ниток і подає огляд продукції, виготовленої з них: галони, петлиці, шнурочки, гудзики і мережки. А. Дронжковська відзначає, зокрема, той факт, що дитяче вбрання у всіх вікових категоріях завжди було рясно прикрашене. При цьому декоративним елементам був притаманний двоякий характер: вони служили як для оздоблення одягу, так і нашивалися з практичною метою для запобігання нищення шат (особливо по краях, петлях і т.д.).

Окрему увагу автор присвятила в'язаному (або трикотажному) одягу – **розділ восьмий** “В'язаний одяг”. На території Польщі трикотажні вироби увійшли в моду лише у другій половині XVII – на початку XVIII ст., хоча машина для виготовлення трикотажу була винайдена в Англії ще в кінці XVI ст. Для дітей в'язали штани, шкарпетки, рукавички, мітенки, головні убори, кофтинки. Подібні вироби виконували з шерстяної, шовкової і навіть металевої

нитки. Як справедливо зазначає авторка, ручне трикотажне виробництва давало матерям можливість поповнювати прогалини у гардеробі дитини.

Огляд дитячого взуття, поданий у **дев'ятому розділі**, базується на збережених зразках XVIII ст. взуття дорослих осіб (зберігається у Національному музеї у Вроцлаві), а також на іконографічних джерелах. В цілому автор відзначила, що *“...дитяче взуття XVII і XVIII ст., споріднене за конструкцією і стилістикою із взуттям, шитим для дорослих, найчастіше не забезпечувало дітям належного комфорту під час ходьби. Занадто профільовані підосви (звужені носки, початок і середина стопи), а також високі і вузькі підбори значно утруднювали самотійну ходьбу, наражаючи малі стопи на вивихи”*.

Підводячи підсумки проведеному дослідженню, А. Дронжковська відзначає найістотніші аспекти розвитку дитячої моди у Польщі в XVII–XVIII ст., які зводяться до фіксації характерних рис вбрання для певних вікових категорій, виділення одягу, крій якого відображає місцеві традиції, впливу західноєвропейської моди на формування дитячих шат. Висновки автора переконливі і серйозно аргументовані. Суттєвою частиною монографії є об'ємний, ілюстрований кольоровими фотографіями, каталог, де опис речей подано за єдиною схемою (всього 54 предмети). У додатку представлено викройки і розміри дитячого вбрання (12 предметів), що є безперечно цінним здобутком автора. Не зайвим є також термінологічний словничок, який впроваджує читача (особливо непосвяченого) у специфічний предмет досліджень. В цілому книга оформлена з естетичним смаком. Текст насичений кольоровими фотографіями і майстерно виконаними графічними рисунками відомих живописних полотен. При цьому впадає у вічі, що зображення деяких предметів неодноразово повторюються у різних розділах, а також в якості заставок до окремих розділів і в каталозі. Проте, виходячи зі змісту, такий спосіб подачі матеріалу цілком себе виправдовує.

На завершення – кілька загальних зауважень. Монографія Анни Дронжковської – це інтердисциплінарне дослідження, у якому зроблено висновки, опираючись на дані з різних областей науки: костюмології, історії мистецтва, історії та археології, а також реставрації викопних тканин. Авторка вперше зібрала воедино усі зразки дитячого одягу XVII–XVIII ст., які на сьогодні наявні у Польщі. Доповнюючи ці матеріали іконографією і аналогіями (із малодоступної, зокрема, в Україні європейської літератури предмету), А. Дронжковська зуміла відобразити історію формування основних тенденцій у розвитку дитячого вбрання на території Польщі.

Ця книга – визначний внесок у дослідження ужиткової (а в тому числі і фунеральної) культури нової доби. Впевнена, що ця праця викличе великий інтерес в істориків та археологів, особливо, коли врахувати, що аналоги їй серед вітчизняного доробку відсутні.

Віра ГУПАЛО